

Проф. др Валериј ИВАНОВИЧ ЈАРОВИЈ

ЦРНОГОРЦИ У УКРАЈИНИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВИЈЕКА

За схватање процеса развоја украјинско-црногорских социјално-културних веза веома важну улогу има проучавање расељавања, радне и културне дјелатности Црногораца, Срба и других Југословена у периоду који се поклапа са временом владавине великог књаза, а затим краља Црне Горе Николе I Петровића Његоша.

Прва сазнања о Црногорцима у украјинским земљама појавила су се још за вријеме руског императора Петра I, који их је позвао у војну службу. Вјероватно је између 50 Срба који су 1733. године постали чланови организације козака Запорошке Сечи било и Црногораца. Средином XVIII вијека руски сенат је дао дозволу да југословенски досељеници у централном дијелу Украјине – на територији садашње Кировградске области – оснују Нову Србију, а на истоку (садашња Луганска област) истовремено је никла Словеносрбија. У XVIII вијеку у Украјину и друге земље Руске империје укупно је досељено скоро 25 хиљада Срба, Црногораца и представника других југословенских народа.¹

Сљедећа најмасовнија деселавања Црногораца, Срба и других претежно су била везана за руско-турске ратове и догађала су се: 1769-1791; 1801-1806; 1816-1819; 1829-1934; 1854-1866. Као резултат тих досељавања, већ 1868. године у Херсонској, Тавријској, Јекатеринославској и Бесарабској губернији живјело је око 250 хиљада представника југословенских народа.² У Украјини, практично, није било губерније у којој нијесу живјели досељеници са Балкана.

У другој половини XIX вијека већина Југословена живјела је у Сјеверном крају око Црног мора – у областима Одесе, Николајева, Херсона, Берђанска. Мјеста традиционалног досељавања остала су и даље Нова Србија и Словеносрбија. Ипак, касније

¹ Бажова А.П.: *Русско-югославянские отношения во второй половине 18в.*, М., 1982, с. 118.

² Клаус А.: *Наши колонии: Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России* – Сп.б., 1869, Вып.1, с. 378.

се ситуација мијења, јер је било потребно реализовати задатак убрзаног освајања јужноукрајинских земаља. Руски император Александар II је 12. јуна 1868. године утврдио правила уступања земље југословенским досељеницима. У сагласности са МИД-ом (Министарство иностраних послова), прописи су предвиђали да се Југословенима који су одлучили да се доселе у Русију дају парцеле слободне државне земље Тавријске губерније површине 50 до 400 десетина. Обавезан услов за добијање окућнице било је заклињање на поданство. Парцеле које су подијељене досељеницима у првих 10 година искључиване су из евиденције државне земље и дате су им на неограничено коришћење. Прве три године било је дозвољено давање земље у аренду и на коришћење, али послје тога рока посједник те земље је био дужан да се ту насели и почне градити кућу за становање и друге потребне објекте.

Да би се убрзало позитивно рјешавање питања досељавања, Југословени су морали да набаве писмене препоруке од руских посланика на Цетињу, у Дубровнику, Београду, Мостару итд., или од угледних земљака. У већини случајева, Југословени су у писменим молбама за додјелу земље истицали своје заслуге у учествовању у борбеним дејствима у периоду руско-турских ратова, или пружању помоћи у снабдијевању храном, или пак раду у Босанском Црвеном крсту итд. Тако је Црногорац Јован Јовановић, који је маја 1884. године изгубио посао у Одеси, у молби његове бројне породице за додјељивање земље у Тавријског губернији навео да је у руско-турском рату радио у друштву Црвеног крста и добио орден и бронзану медаљу.³

Досељеници су се трудили да створе компактне зоне становања и формирали су их на основу етничко-родбинских принципа. Тако је у селу Вигода у Херсонској губернији 1863. године додијељена земља браћи Марку и Иву Шпадијеру, тамо гдје су боравили њихови земљаци – Црногорци: пуковник Вуковић, командир Давидовић, капетани Весковић и Мартиновић и други, учесници Кримског рата или антиотоманских устанака. 70-тих година у ту губернију доселила су се четири брата Божовића: Илија, Иван, Петар и Стефан. Први је дошао Илија, који је 1868. године у звању мајора био у служби при управи одеског команданта у комисији војног суда. Управо тај Црногорац је међу првима добио значајну окућницу (200 десетина) и почео да се заузима за своје рођаке и друга Радоњића који је, такође, желио да пређе у Украјину и настани се за стално.

Други Божовић – Иван добио је окућницу од 50 десетина у Берђанском срезу. Већ 1873. године он се обратио државним органима у Петербургу с молбом да му се одобри куповина допунских парцела земље, али сада већ без повластица. Са своје стране пензионисани поручник, учесник руско-турског рата Петар Божовић је, истовремено када и његов брат Иван, тражио да му се додијели зе-

³ Госархив Одесской области (ГАОО) – Ф. 5., оп. 1., г. 1164., с. 9.

мља и добио је 50 десетина. 1885. године у Украјину стиже и најмлађи брат Стефан Божовић, који се представљао као командир; такође је молио да му се додијели парцела земље.⁴

Питања поводом досељавања Југословена рјешавана су не само преко руских представништава на Балкану већ и посредством одговарајућих структура у Бечу. Тако се децембра 1872. године руском посланству у Бечу, пријестоници Аустро-Угарске монархије, обратио Црногорац Петар Мартиновић, који је у то вријеме присилно боравио у округу Загреба. У новембру 1873. године он је (уз помоћ руског посланика у Бечу) заједно са породицом прешао у Одесу, гдје је чекао рјешење о додјели земље. Међу документима којима се П. Мартиновић обратио руским властима за дозволу да се насели у црноморском региону, била је и молба са посредовањем које је потписао црногорски књаз Никола I Петровић Његош.⁵ Маја 1874. године у Петербургу је донијето рјешење да се П. Мартиновићу уступи 300 десетина земље у Берђанском срезу, а његовој браћи (Ивану и Богдану) – по 175 десетина.

Треба истаћи да су парцеле земље које су уступане досељеницима са Балкана биле под строгом контролом локалне управе државне имовине – понекад су прекршиоци Правила о парцелисању земље губили своје окућнице. То се десило Црногорцу Д. Војводићу, који је 1874. године добио 112 десетина у Тавријској губернији. Он ни до 1881. године није овладао парцелом, није изградио куће за становање и пољопривредне објекте, а и остао је у Црној Гори. Без обзира на подршке и молбе земљака, Д. Војводић је изгубио право на коришћење земље. Дешавали су се и други случајеви, који су приморавали досељенике да напусте окућнице и преселе се у градове око Црног мора.

Почетком 80-тих година организовано досељавање Црногораца и других Југословена у Украјину је завршено. Од 1881. године њихове молбе за додјелу земље Министарство за државну имовину више није разматрало. Тако је завршен период организованог досељавања Југословена у украјинске крајеве, који је трајао скоро вијек и по. На савременим картама остало је више од двадесет топонима који подсећају на минули миграциони процес. Највише југословенског становништва живјело је у Кијевској, Тавријској, Полтавској и Волинској губернији, као и у Одеси, Симферопољу, Керчу и другим градовима.

Зашто су баш Украјина и неки други крајеви Русије постали мјеста масовног досељавања Црногораца, Срба и других Југословена? Искуство сеоба у XVIII и XIX вијеку показује да словенски народ, близак по језику, вјери и култури, много лакше преживљава растанак са својим рођенима и родном грудом и у из-

⁴ Архив внешней политики России (АВРП) – Ф – Славянский стол. – г. 11080., с. 16-37.

⁵ АВРП. Д 11022. – оп 12., с. 21-22.

бору нове домовине лакше се одлучује на основу тих сличности. И заиста, процес уклапања Југословена у социјално-економски живот Украјине и стапање са локалним становништвом реализовани су прилично мирно. Томе је допринијела и заинтересованост власти да им омогући свестране контакте у стваралачкој дјелатности земље. Многи Југословени су имали изузетне успјехе у војној и државној служби, постали богати земљопосједници или спретни подузетници.

Поред снажних етнолошких, постојали су и други важни разлози који су привлачили Црногорце, Србе и друге Југословени у Украјину: тежња омладине да стекне образовање и могућност да добије посао. У њиховој свијести Украјина је увијек била мјесто на карти Европе у којем су знање и наука били на високом степену развоја, као и образовање и врло цијењене школе. Жеља за знањем вукла је младе људе на универзитете и високе школе Кијева, Харкова, Одесе и других градова. Знатан број Југословена (у условима када су сељаци остајали без земље) надао се да ће наћи било какав посао и тако спасити себе и своју породицу од глади.

У Украјини су стотине Југословена налазиле политичко уточиште, бјежећи од прогона турских, аустријских и својих власти. Међу политичким емигрантима био је, на примјер, и црногорски епископ Никанор и др.

Југословени су долазили у Украјину и због жеље да се упознају са њеним јединственим архитектонским и историјским споменицима. Млади људи који су се школовали у Украјини ишли су на излетничка путовања у Одесу, Херсон, Крим, Кијев итд. Научници су долазили да раде у архивима и библиотекама. Међу онима који су тежили да дођу у Украјину били су и православни ходочасници, који су долазили да се поклоне светим мјестима у Кијевско-Печерској Успенској лаври.

Црногорци, Срби и други Југословени, углавном су у Украјину долазили воденим путем – преко јужних лука Одесе, Рени, Измаила. Били су то, већином, људи одређених професија (у документима која су попуњавали приликом преласка границе наведено је до 30 назива занимања). Условно их можемо сврстати у неколико група: 1. ученици гимназија и других школа; 2. пољопривредни радници (баштовани, виноградари), радници у дуванској индустрији, агрономи, ветеринари и др.; 3. радници и надничари (бравари, механичари, калајџије и др.); 4. представници интелигенције (учитељи, умјетници, адвокати, музичари и др.); 5. трговци, велетрговци, књиговође, свештеници и др.

У другој половини XIX и почетком XX вијека Југословени који су живјели у Украјини могли су се срести у свим сферама дјелатности. Одређени број досељеника радио је у просвјети. Предавања су држали Југословени које можемо сврстати у двије категорије: ученици завршног разреда, који су остали у земљи на неколико година да би стекли педагошко искуство, а такође и људи који су образовање добили у домовини (или у некој другој европској земљи) и желе да се запосле у Русији. У седам градова Украјине (у десетак школа) радили су Ср-

би, Хрвати, Црногорци, Словенци и други. Највише их било у Одеси, Кијеву и Берђанску. Практично сви досељеници који су живјели и радили у Украјини, у периоду који је истраживан, вратили су се у домовину и тамо искористили стечено искуство, преносећи добијена знања и искуства својим млађим земљацима.

Ипак, највише досељеника Југословена радило је у пољопривреди. Зависно од климатских услова спровођени су и специјалистички радови на економији. Тако су у сјеверном рејону око Црног мора и на Криму подизани први виногради, узгајане биљке које воле топлоту и културе бостана. Још у XVIII вијеку у Украјини, а нарочито у Кијеву, Југословени су били чувени као баштовани.

Један број Црногораца, Срба и других Словена успио је да се запосли у шећеранама и у већини случајева је био насељен у центру Украјине – Кијевској губернији. Радећи на имањима и у фабрикама шећера Југословени нијесу мијењали своје држављанство, желећи да се врате у домовину. Ипак, било је доста случајева да су досељеници примали руско држављанство и остајали у Украјини.

Знатно сложенији и тежи био је живот Југословена који су радили у индустрији, у разним фабрикама, рудницима итд. Уживајући прилично ограничена социјално-политичка права, били су изложени дискриминацији и експлоатацији и тако се приближили положају украјинског пролетаријата. У фабрикама Харкова, Александровска, Мариупоља, Кременчука и других градова, гдје су радили Југословени, у заједничкој дјелатности и борби створени су темељи пролетерске солидарности међу припадницима братских словенских народа.

Приличан број досељеника поријеклом из југословенских земаља, међу њима и из Црне Горе, бавио се трговином отварајући трговачка предузећа у лучким градовима. Тако су међу десетак најбогатијих трговаца Одесе 70-тих година XIX вијека била четири Југословена. Управо су ти трговци организовали најбољу трговину с европским земљама. Неопходно је напоменути да су власти скоро свуда помагале развој трговачких послова и на сваки начин стимулисале Југословене у тој дјелатности.

Због сложених проблема са страним држављанством приликом запошљавања, а који су били везани за национални пасош, Југословени су обично примали руско држављанство, или су одлазили у мјеста у којима страно држављанство није имало пресудну улогу приликом добијања посла.

Примивши руско држављанство већина се постепено асимилувала са локалним становништвом. Тај процес асимилације био је могућ и због чињенице да Југословени, за разлику од Грка или Бугара који су се доселили у Украјину, нијесу тежили затвореном изолованом животу.

Многи већ украјинизовани или русифицирани Југословени и њихови потомци у Украјини по правилу не заборављају своје поријекло, домовину и своје претке, и редовно путују на Балкан. По повратку у Украјину утиске о домовини

нијесу дијелили само са рођацима него и са локалним становништвом и на тај начин су јачали интересовање за друге братске народе.

У другој половини XIX и почетком XX вијека црногорски и српски представници круне, као и многи познати југословенски јавни радници и војводе, често су долазили у Одесу, Кијев итд. Међу познатим посјетиоцима Украјине био је и црногорски књаз Никола I Петровић Његош.

Највише сусрета између представника Русије, Србије и Црне Горе реализовано је у Одеси. Управо у том граду вођене су расправе о трговинским, војним и другим питањима. Тако је 1894. године у Одеси потписан договор о узајамном смањеном тарифа за робу, коју размјењују обје стране, а за њихово транспортовање обезбјеђивани су најповољнији услови. 70-тих година у Одеси се организују набавке жита и брашна за Црну Гору.⁶ Познат је случај када је житомирски фабрикант И. Трибели за црногорски двор књаза Николе испоручио неколико врста конфекцијских производа.

На територији Украјине је у периоду који проучавамо боравио значајан број Југословена (углавном Срба и Црногораца). Условно их дијелимо на три групе:

1. досељеници који су дошли у потрази за послом или су се склањали од прогона у домовини;

2. русифицирани и украјинизовани Југословени који нијесу заборавили своје историјске коријене и који су одржавали везу са родбином на Балкану;

3. они који су дошли да уче и студирају, тј. да стекну образовање у школским институцијама Украјине.

Црногорци, Срби и други Југословени (са сталним или привременим боравиштем у Украјини) – непосредно су учествовали у свим сферама производне дјелатности. Њихово активно укључивање у све процесе и догађаје који су се дешавали у другој половини XIX вијека потпомогла је и чињеница да је већина, на крају, примила руско држављанство.

Истовремено, југословенски досељеници потпомогли су и интересе напредне украјинске интелигенције у дефинисању става према својој оригиналној култури, историји, судбини балканских народа и на тај начин сами, у оквиру својих могућности, учествовати у развоју украјинско-црногорских социјално-културних веза.

⁶ Хитрова Н.И. *Черногория в национально-освободительном движении и русско-черногорские отношения в 50-70-х годах 19в.* – М., 1979.

Проф. др Яровий В. И.

ЧЕРНОГОРЦЫ В УКРАИНЕ
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.

Резюме

В статье на основе широкого круга источников раскрываются проблемы становления и развития черногорско-украинских социально-культурных связей во второй половине XIX – в начале XX вв. Автор уделяет первостепенное внимание процессу переселения черногорцев и других югославын в Украину в период истории, который хронологически совпадает со временем правления черногорского князя и короля Николая I Петровича Негоша, раскрываются особенности их правового положения, мест расселения, сфер деятельности и т.д. Именно на этом отрезке времени в Украине, как составной части Российской империи, осуществлялись все политические, экономические, военные, конфессиональные и другие связи между братскими славянскими народами. История украинско-черногорских контактов насыщена интересными событиями и участвовавшими в них неординарными личностями.

